

Historia i społeczeństwo

Europa i świat

Autorzy podręcznika: **Marcin Markowicz, Olga Pytlińska, Agata Wyroda**

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii i społeczeństwa, na podstawie opinii rzeczoznawców:

dr. hab. Jarosława Dumanowskiego, dr. Karola Łopateckiego, dr. Grażyny Okły,
mgr. Zbigniewa Żuchowskiego, dr. Grzegorza Ptaszka.

Zakres kształcenia: przedmiot uzupełniający

Etap edukacyjny: IV

Typ szkoły: liceum i technikum

Rok dopuszczenia: 2013

Numer ewidencyjny w wykazie: **667/1/2013** (dla tradycyjnej i elektronicznej formy podręcznika)

© Copyright by Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne sp. z o.o.

Warszawa 2013

Wydanie I

ISBN 978-83-02-13947-5

Opracowanie merytoryczne i redakcyjne: **Łukasz Marks** (redaktor koordynator, redaktor merytoryczny)

Redakcja językowa: **Agnieszka Czerepowicka, Anna Kapuścińska**

Redakcja techniczna: **Danuta Hutkowska**

Projekt okładki, projekt graficzny i opracowanie graficzne, projekt i wykonanie infografik:
Artur Matulaniec

Fotoedycja: **Ignacy Składowski**

Skład i łamanie: **Studio Diament**

Zalecane wymagania systemowe i sprzętowe

Podręcznik elektroniczny w formacie PDF otwierany na komputerach PC i MAC wymaga zainstalowania bezpłatnego programu Adobe Reader (<http://get.adobe.com/reader/>); otwierany na tabletach i telefonach z systemem Apple iOS wymaga zainstalowania bezpłatnego programu iBooks (do pobrania ze sklepu App Store); otwierany na tabletach i telefonach z systemem Android wymaga zainstalowania bezpłatnego programu Adobe Reader (do pobrania z Google Play).

Pomoc techniczna: epomoc@wsip.com.pl

Materiały, do których masz dostęp, nie mogą być rozpowszechniane publicznie, nie mogą być przedmiotem dalszego obrotu. Rozporządzenie ich opracowaniem wymaga uzyskania zgody.

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne spółka z ograniczoną odpowiedzialnością

00-807 Warszawa, Aleje Jerozolimskie 96

Tel.: 22 576 25 00

Infolinia: 801 220 555

www.wsip.pl

Publikacja, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym. Ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

STAROŻYTNOŚĆ

1	U zarania wspólnoty śródziemnomorskiej	4
2	Kolonizacja w świecie śródziemnomorskim	10
3	Świat grecki – świat rzymski	15

ŚREDNIOWIECZE

4	Islam, Europa i antyczne dziedzictwo	22
5	Rywalizacja chrześcijańsko-muzułmańska na Wschodzie	27
6	Europa Zachodnia. Obszar wpływów trzech religii	32

NOWOŻYTNOŚĆ

7	Europejczycy ruszają na oceany	37
8	Szalona odwaga i zimna kalkulacja. Wielcy odkrywcy XV i XVI w.	42
9	Przez morza i oceany. Podróżnicy XVI–XVIII w.	48
10	SPRAWDŹ, CO JUŻ UMIESZ Od kolebki śródziemnomorskiej po krańce świata	53

XIX WIEK

11	Chiński tort i indyjska perła	55
12	Japonia – przymusowe otwarcie	60
13	Mądrość i piękno Wschodu	65
14	„Jądro ciemności”. Spór o kolonializm	70

XX WIEK

15	Europa a Stany Zjednoczone 1914–1945	75
16	Europa a USA w okresie zimnej wojny	81
17	Świat małych odległości. Proces globalizacji	88
18	Kultura w dobie globalizacji i amerykańskiej	93
19	Bez granic. Globalny handel	97
20	SPRAWDŹ, CO JUŻ UMIESZ Od europejskiej dominacji do świata wielobiegunowego	101
	Indeks osób	103
	Źródła ilustracji i fotografii	104

1

U zarania wspólnoty śródziemnomorskiej

PRZYPOMNIJ SOBIE

- Znaczenie pojęć: cywilizacja, politeizm, monoteizm, Biblia.
- Treść mitycznych opowieści o królu Minosie i o wojnie trojańskiej.

Co się kryje pod określeniem **Europa**? Na tak zadane pytanie możemy się spodziewać różnych odpowiedzi. Na przykład, że jest to pojęcie oznaczające pewną wspólnotę kulturową, której członkowie wyznają podobne wartości – wywodzące się z dziedzictwa grecko-rzymskiego antyku, judaizmu i chrześcijaństwa – oraz mają zbliżony sposób życia. Geograf z pewnością zauważy, że jest to część świata rozciągająca się od Oceanu Atlantyckiego na zachodzie po góry Ural na wschodzie oraz sięgająca od Oceanu Arktycznego na północy po Morza Śródziemne i Czarne na południu. Z kolei dla badacza mitów Europa to imię fenickiej księżniczki porwanej przez Zeusa.

W starożytności nie istniała Europa w rozumieniu dzisiejszych politologów. Wspólny świat wartości ukształtował się bowiem na obszarach położonych wokół **Morza Śródziemnego**, a obejmował terytoria, które dziś zaliczamy do Azji, Afryki i Europy. Ową wspólnotę tworzyły różne ludy i państwa. Część europejska nie była ani dominująca, ani najbogatsza. Z czasem najpotężniejszym organizmem państwowym tego obszaru stał się Rzym. Zanim jednak Rzymianie podbili świat śródziemnomorski, wielki wkład w rozwój jego cywilizacji miały rozmaite ludy, m.in. Fenicjanie, Izraelci, mieszkańcy minojskiej Krety czy Grecy. Ważną rolę odgrywały też na tym obszarze cywilizacyjne wpływy Mezopotamii – miast-państw Sumerów, imperiów Asyrii i Babilonii – a także Egiptu faraonów i imperium perskiego. Część osiągnięć tych ludów odeszła w zapomnienie, inne wciąż są podziwiane i istotne w naszym życiu. Przenikające się kręgi najstarszych kultur śródziemnomorskich stały się bowiem fundamentem naszej współczesnej cywilizacji.

FENICJA – KRAINA BOGATYCH MIAST

Pod koniec XIII w. p.n.e. na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego swoje miasta-państwa zaczęły tworzyć **Fenicjanie**. Lud ten zamieszkiwał niewielką krainę (dziś wchodzącą w skład Libanu i Syrii) stanowiącą część większego obszaru zwanego w starożytności **Kanaanem***. Fenicja nigdy nie stała się imperium, ale jej bogate miasta budziły w starożytności powszechny podziw. Do najśłynniejszych z nich należały: **Tyr**, **Byblos** czy **Sydon**. Zazwyczaj były one rządzone przez królów i rady składające się z najbardziej znaczących przedstawicieli społeczności (kapłanów, możnych).

Kraina Fenicjan znajdowała się na przecięciu ważnych szlaków handlowych wiodących z Azji Mniejszej i Egiptu do Mezopotamii, co pozytywnie wpływało na rozwój tamtejszej kultury i gospodarki. Jednak z drugiej strony Fenicja, podobnie jak cały obszar Kanaanu, często stawała się obiektem najazdów ze strony silniejszych sąsiadów. W różnych okresach kananejskie ziemie znajdowały się pod

» **Kanaan** – starożytna kraina na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego, obejmująca obszary późniejszej Syrii, Fenicji i Palestyny.

Fenicjanie, Żydzi, Minojczycy i Grecy mykeńscy

panowaniem m.in. Egiptu, mezopotamskich imperiów Asyrii i Babilonii czy później Persji. Następnie tereny te podbił władca macedoński Aleksander Wielki, potem rywalizowały o nie hellenistyczne monarchie, aż wreszcie weszły w skład Imperium Rzymskiego.

Na wysokim poziomie stało rolnictwo Fenicji, ale uznanie budziło przede wszystkim tamtejsze rzemiosło. Starożytni podziwiali fenickie wyroby z kości słoniowej, szkła, metalu oraz tkaniny, którym Fenicjanie potrafili nadać purpurowy kolor (nazwa Fenicja pochodzi właśnie od greckiego słowa *phoiniks*, oznaczającego purpurowy kolor lub barwnik).

FENICCY KUPCY I ŻEGLARZE

Mieszkańcy Fenicji zapisali się w historii przede wszystkim jako odważni żeglarze i kupcy oraz świetni budowniczości okrętów. Przemierzali ziemie położone daleko na wschód i południe od swego kraju. Na statkach zaś żeglowali po całym Morzu Śródziemnym. Handlowali wytworami pochodzącymi z ich rodzinnych ziem – rzeźbami, biżuterią, naczyniami, produktami rolnymi – oraz pośredniczyli w wymianie handlowej między różnymi ludami i państwami. Przewozili wino, oliwę, suszone ryby, cynę wydobywaną prawdopodobnie na Wyspach Brytyjskich, olejki z Arabii, przyprawy z Indii, cenne tkaniny z Mezopotamii, greckie marmury, srebro z terenów dzisiejszej Hiszpanii, a także niewolników. W miastach należących do różnych państw kupcy fenicycy organizowali swoje placówki, które rozrastały się w całe dzielnice. Rozwijali też własne osadnictwo na terenach obfitujących w poszukiwane dobra. Tak powstały fenickie **kolonie** (łac. *colonia* – osada) – miasta zakładane na terenie Afryki Północnej (np. Kartagina), Sycylii, Sardynii i Hiszpanii (patrz też: mapa na s. 13).

Dorobek Fenicjan oddziaływał na kultury innych ludów, oni sami zaś podlegali obcym wpływom. Widać to np. w sferze religii. Fenicjanie byli politeistami, a ich religia upodobniła się do wierzeń mieszkańców Mezopotamii. Z kolei ślady wierzeń fenickich można odnaleźć w religii starożytnego Izraela. W Biblii wspomniany jest np. Baal – dla Żydów fałszywe bóstwo, dla Fenicjan bóg przyrody i płodności.

PISMO FENICKIE

Największym osiągnięciem Fenicjan, które mimo upływu lat nie straciło na znaczeniu, było upowszechnienie nowego typu pisma. W pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e. w Kanaanie dokonała się prawdziwa rewolucja w piśmiennictwie. Wcześniej na obszarach starożytnych cywilizacji używano skomplikowanych systemów pisma, liczących tysiące lub setki znaków (np. hieroglify w Egipcie, kliny

w Mezopotamii). Fenicjanie wpadli natomiast na pomysł, by znaki przyporządkować nie pojęciom lub sylabom, lecz poszczególnym głoskom. Powstało w ten sposób **pismo alfabetyczne**, liczące w różnych kanańskich odmianach 20–30 znaków (zapisywano nimi wyłącznie spółgłoski). Uprościło to naukę czytania i pisania, a w konsekwencji krąg ludzi posiadających te umiejętności mógł się znacznie rozszerzyć.

Dzięki rozległym kontaktom handlowym Fenicjan również inne ludy zetknęły się z alfabetycznym **pismem fenickim**, liczącym 22 znaki (ilustracja na s. 4 przedstawia fenicką monetę z wyobrażeniem statku i napisem). Zainteresowali się nim m.in. Grecy, którzy zmodyfikowali je na własne potrzeby (dodali znaki dla samogłosek). **Alfabet grecki** (VIII w. p.n.e.) stał się później podstawą **pisma łacińskiego**, które dominuje we współczesnym świecie, a wywodzi się z niego także polski alfabet.

POCZĄTKI STAROŻYTNEGO IZRAELA

Jedną z najstarszych kultur na obszarach śródziemnomorskich stworzyli **Żydzi**, zwani także **Hebrajczykami** lub **Izraelitami**. Odcisnęli oni swe piętno w dziejach ludzkości głównie jako wyznawcy **judaizmu** – religii monoteistycznej opartej na wierze w jedyne Boga (**Jahwe**). Miała ona olbrzymi wpływ na kształtowanie się dwóch innych wielkich religii monoteistycznych – chrześcijaństwa i islamu. Biorąc pod uwagę rolę, jaką odegrały one w historii Europy i świata, warto poznać bliżej ich korzenie.

Biblia łączy początki ludu Izraela z działalnością patriarchów (gr. praojcowie) – **Abrahama**, **Izaaka** i **Jakuba** (zwanego Izraelem). Według przekazu biblijnego Abraham wraz z rodziną opuścił teren Mezopotamii i osiedlił się w **Palestynie – Ziemi Obiecanej**, którą przyrzekł mu sam Bóg. Część potomków Abrahama ponownie podjęła wędrówkę i znalazła się w Egipcie. Tam Izraelici prawdopodobnie stali się ofiarą prześladowań religijnych i popadli w niewolę. Dalsze ich dzieje przekazuje Biblia. Wolność Izraelitom przywrócił **Mojżesz**, pod którego przywództwem rozpoczęli powrót do Kanaanu (zapewne w XIII w. p.n.e.). Około 1020 r. p.n.e. plemiona żydowskie w Palestynie zjednoczyły się pod królewską władzą **Saula**. Jego następcami byli kolejno **Dawid** (panował na przełomie XI i X w. p.n.e.) i **Salomon** (X w. p.n.e.). Pierwszy z nich ustanowił stolicą królestwa **Jerozolimę**, drugi zaś wybudował tam **świątynię**, która stała się centralnym miejscem kultu jedyne Boga.

JUDAIZM

Źródłem wiedzy o starożytnej religii Izraela jest święta księga – **Biblia hebrajska**, przez chrześcijan nazywana **Starym Testamentem**. Autorstwo jej pierwszych pięciu ksiąg, czyli **Tory** (hebr. prawo), tradycyjnie przypisuje się Mojżeszowi. Jednak tylko niektóre jej fragmenty pochodzą z czasów tego patriarchy. Najważniejszą częścią **Pięcioksięgi Mojżeszowej** jest kodeks moralny zawarty

Rekonstrukcja Świątyni Jerozolimskiej z I w. p.n.e.

Pierwsza Świątynia Jerozolimska została wzniesiona ok. 960 r. p.n.e. z rozkazu Salomona. Na początku VI w. p.n.e. zburzyła ją wojska Nabuchodonozora II, króla Babilonii, który zdobył Palestynę. Pół wieku później Palestyna znalazła się pod władzą Persji, jej monarcha zaś zgodził się na ponowne wzniesienie świątyni przez Żydów. Rozbudował ją następnie król Herod I Wielki, który w I w. p.n.e. władał częścią Palestyny z woli Rzymu. W I w. n.e. druga Świątynia Jerozolimska została zniszczona przez Rzymian

na rozkaz przyszłego cesarza Tytusa, który chciał w ten sposób ukarać zbuntowaną żydowską prowincję imperium. Do dziś przetrwał tylko fragment budowli – tzw. Ściana Płaczu, święte miejsce dla współczesnych wyznawców judaizmu.

w **Dekalogu** (gr. *deka* – dziesięć, *logos* – słowo), czyli w **dziesięciu przykazaniach Bożych**. Nie był on czymś niezwykłym na tle kultury starożytnego **Bliskiego Wschodu***. Również w wierzeniach ludów Mezopotamii pojawiały się bowiem koncepcje przymierza zawartego między bóstwem a człowiekiem. W religii żydowskiej pierwsze takie przymierze zawarł Abraham, a potwierdził je Mojżesz, który otrzymał od Jahwe tablice z dziesięcioma przykazaniem. Dekalog jest jednym z najważniejszych zbiorów reguł moralnych obowiązujących w dzisiejszym świecie – fundamentem współczesnego judaizmu i chrześcijaństwa.

Na początku VI w. p.n.e. Babilończycy podbili Palestynę i uprowadzili ludność żydowską do Babilonii. Zburzenie Świątyni Salomona i tzw. **niewola babilońska** miały decydujący wpływ na kształtowanie się judaizmu. Po raz pierwszy w dziejach narodu żydowskiego powstała **diaspora** (gr. rozproszenie [jednego ludu wśród innych]). W konsekwencji główną rolę w judaizmie zaczął odgrywać już nie kult świątynny, lecz człowiek osobiście odpowiedzialny za swoje czyny przed Bogiem. Większe znaczenie zyskały więzi religijne łączące wyznawców, indywidualna i zbiorowa modlitwa oraz religijne piśmiennictwo i nauczanie. Spotkania w **synagogach** (gr. dom modlitwy) były tym, co pozwoliło wyznawcom judaizmu zachować tożsamość przez kolejne tysiąclecia.

Żydzi w diasporze podlegali wpływom otaczających ich społeczności. Piętno na judaizmie odcisnął wyznawany w Mezopotamii zaratusztrianizm (zoroastrizm, zaratustryzm) z charakterystyczną wizją świata rozdartego przez dwie przeciwstawne siły – dobro i zło. Pod wpływem zaratusztrianizmu kształtowała się też w judaizmie koncepcja indywidualnego zbawienia każdego człowieka. Również z wierzeń mezopotamskich przeniknęła do religii żydowskiej idea bytów pośrednich między Bogiem a ludźmi – aniołów, demonów, diabłów i Szatana. Wyobrażenia te następnie znalazły swe odbicie także w chrześcijaństwie i islamie.

Kluczowa dla judaizmu była koncepcja **Mesjasza** (hebr. *masiah* – namaszczonego, pomazaniec). Miał być on zesłanym przez Boga wyzwolicielem ludu żydowskiego, idealnym, sprawiedliwym władcą odbudowanego królestwa Izraela. Odrodzenie tej idei nastąpiło w czasach, gdy Palestyna i Żydzi żyjący w diasporze na obszarach śródziemnomorskich znaleźli się pod władzą Rzymu. Koncepcja mesjanistyczna ewoluowała. Mesjasza zaczęto postrzegać jako zbawiciela ludzkości, nowego proroka, cierpiącego Sługę Jahwe. Za tę właśnie postać chrześcijanie uznali Jezusa Chrystusa (gr. *christos* – pomazaniec). Wyznawcy judaizmu natomiast nadal oczekują nadejścia Bożego Pomazańca.

KRETA – U ŹRÓDEŁ CYWILIZACJI EUROPEJSKIEJ

W basenie Morza Śródziemnego rozwinęła się także pierwsza kultura europejska. Powstała ona na **Krecie** na początku II tysiąclecia p.n.e. **Kulturę kreteńską**, zwaną także **minojską** (od imienia Minosa, legendarnego władcy wyspy), stworzył lud wywodzący się prawdopodobnie z Azji Mniejszej. Nie byli to

Współczesna rekonstrukcja menory z drugiej Świątyni Jerozolimskiej (Instytut Świątyni w Jerozolimie)

Menora jest to siedmioramienny świecznik. W pierwszej Świątyni Jerozolimskiej płonęła dzień i noc w pomieszczeniu, w którym przechowywano **Arkę Przymierza** – skrzynię mieszczącą tablice ze spisaniem dekalogiem (Arka zaginęła w VI w. p.n.e. po najeździe babilońskim). Dziś wizerunek siedmioramiennego świecznika jest godłem państwa Izrael, a repliki starożytnej menory znajdują się w większości synagog na całym świecie. Sama menora symbolizowała biblijne drzewo życia, a także planety i niebiosa, czyli wszechświat.

» **Bliski Wschód** – określenie odnoszone zwykle do obszaru obejmującego południowo-zachodnią Azję oraz część północno-wschodniej Afryki (od dzisiejszych terenów Turcji i Egiptu na zachodzie po Afganistan na wschodzie). W czasach starożytnych ukształtowały się na tych ziemiach m.in. kultury Mezopotamii, Kanaanu czy Egiptu.

Figurka przedstawiająca boginię (lub kapłankę) z węzami, znalezisko z ruin pałacu w Knossos

Minojczycy byli politeistami, a najważniejsze miejsce w ich panteonie zajmowały bóstwa żeńskie.

Wiedzę tę czerpiemy z malowideł ściennych i figurek zachowanych do naszych czasów. Jedną z kreteńskich bogiń związaną z płodnością wykazuje wyraźnie cechy prehistorycznej Bogini Matki, czczonej przez mieszkańców starożytnego Bliskiego Wschodu, przede wszystkim w Azji Mniejszej.

Grecy, ale ich wkład w dzieje greckiego świata był ogromny. Rozkwit kultury kreteńskiej przypadł na okres między XX a XV w. p.n.e.

Minojczycy opracowali własne pismo, tzw. **pismo linearne typu A** (do dziś naukowcom nie powiodły się próby jego odczytania). Posługiwanie się pismem jest świadectwem wysokiego rozwoju cywilizacyjnego ówczesnych mieszkańców Krety. Potwierdzają tę opinię także pozostałości imponujących, wielofunkcyjnych budowli, nazwanych przez archeologów **pałacami**. Najokazalsze z nich odkryto w **Knossos**, Malii i Fajstos. Centralne miejsce w każdym z tych kilkupiętrowych budynków zajmowało podwórze, wokół którego rozlokowane były komnaty władców, apartamenty mieszkalne i pomieszczenia gospodarcze (warsztaty, magazyny). Ściany pałaców były bogato zdobione kolorowymi malowidłami przedstawiającymi rośliny, zwierzęta i sceny z życia mieszkańców wyspy.

Te liczące setki pomieszczeń budowle pełniły jednocześnie kilka funkcji. Jako siedziby władców były centrami administracyjnymi, odgrywały też role ośrodków religijnych i gospodarczych.

Dla starożytnych Greków dziedzictwo kulturowe minojskiej Krety¹ stało się źródłem licznych wątków obecnych w mitach. Najbardziej znana jest opowieść o królu **Minosie**, synu Zeusa i Europy. Uważano go za twórcę potęgi morskiej Krety. Faktem jest, że ówczesna Kreta utrzymywała ścisłe stosunki z Cykladami, Rodos, Cyprem i Egiptem. Na tych obszarach archeolodzy odnajdują kreteńską ceramikę świadczącą o wymianie handlowej. Niewątpliwie istniały też silne związki między Azją Mniejszą a Kreteńczykami, czego dowodzą nie tylko pozostałości archeologiczne, lecz także rozmaite cechy religii panującej na wyspie.

POCZĄTKI GRECKIEGO ŚWIATA

Kiedy na Krecie trwała epoka minojskich pałaców, w Grecji lądowej, na Peloponezie powstała kolejna kultura. Jej twórcami byli **Achajowie** – plemiona greckie, które przybyły z Dunaju na początku II tysiąclecia p.n.e. Ludy te zbudowały państwa, których centrami były potężne, warowne ośrodki, jak np. **Mykeny**, Tyryns czy Pylos. Monarchie te w razie potrzeby (wojny) łączyły się w związki, na których czele stał władca najsilniejszego ośrodka – Myken. Stąd najstarszą grecką kulturę określa się dziś mianem **mykeńskiej** albo **achajskiej**. Była ona otwarta na oddziaływanie wyżej rozwiniętej cywilizacyjnie Krety. Od Minojczyków świat mykeński przejął system pisma, na podstawie którego stworzył własne tzw. **pismo linearne typu B***. Wpływy kreteńskie widoczne są także w zdobieniach ceramiki mykeńskiej i tamtejszych malowidłach, np. w motywach zdobniczych związanych z morzem.

Achajska tradycja¹

Około 1200 r. p.n.e. Achajowie zapisali się w historii zdobyciem **Troi** (Ilionu) – bogatego miasta położonego na szlaku prowadzącym z Morza Egejskiego nad Morze Czarne. Opowieść o upadku Troi, opisana w **Iliadzie** przez greckiego poetę **Homera** (zapewne VIII w. p.n.e.), podobnie jak mityczne opowieści związane z postacią króla Minosa, legła u podstaw naszej dzisiejszej cywilizacji. Mężny Achilles, dzielny Hektor, sprytny Odyseusz czy piękna Helena to wzory postaci wciąż żywe w kulturze Zachodu. Ich losy były źródłem natchnienia dla kolejnych pokoleń pisarzy, poetów, malarzy i rzeźbiarzy. Także nasz język odwołuje się do opowieści o wojnie trojańskiej. Niejednokrotnie wspominamy o pięcie achillesowej, kiedy chcemy opisać czyjeś słabości, czy o koniu trojańskim, by zwrócić uwagę na jakieś podstępne działania.

» **Pismo linearne typu B** – odmiana pisma sylabicznego (w którym poszczególne znaki odpowiadają określonym sylabom) ukształtowana w Grecji epoki mykeńskiej. Jego znajomość wśród Greków zanikła wraz z upadkiem kultury mykeńskiej (po 1200 r. p.n.e.).

WYKONAJ POLECENIA

1. Oceń wkład Fenicjan w kształtowanie się kultury państw położonych wokół Morza Śródziemnego.
2. Omów proces kształtowania się judaizmu.
3. Wskaż powiązania między cywilizacjami minojską i mykeńską.
4. Na podstawie znanych ci współczesnych dzieł filmowych lub literackich przedstaw rolę motywów minojskich i mykeńskich w dzisiejszej kulturze.

WYRAŻ OPINIĘ

Czy twoim zdaniem osiągnięcia starożytnych ludów – Fenicjan, Izraelitów, Minojczyków i Greków mykeńskich – wciąż wpływają na kształt cywilizacji zachodniej? Odpowiedź uzasadnij.

PRZEANALIZUJ TEKSTY

1. Fragment *Wojny peloponeskiej* autorstwa starożytnego greckiego historyka Tukidydesa (V w. p.n.e.).

Pierwszy bowiem, jak słyszymy, miał flotę Minos. Panował on nad przeważającą częścią morza zwanego dziś Helleńskim, sprawował też władzę nad Cykladami; większą ich część pierwszy skolonizował [...], synów swych ustanowiwszy [tam] panami. Oczywiście, w miarę swych możliwości, tępił również piratów na morzu, aby dochody tym pewniej do niego płynęły.

Tukidydes, *Wojna peloponeska*, przeł. K. Kumaniecki, Wrocław 1991, s. 6.

2. Fragment *Dziejów* autorstwa greckiego historyka Herodota (V w. p.n.e.).

Ten mianowicie [Polikrates, tyran na Samos, VI w. p.n.e.] jest pierwszym, o ile wiemy, z Hellenów, który zamierzał uzyskać panowanie nad morzem – wyjąwszy Minosa z Knossos i jeżeli jeszcze ktoś inny przed nim nad morzem panował [...].

Herodot, *Dzieje*, przeł. S. Hammer, Wrocław 2005, s. 272.

3. Fragment współczesnej syntezy dziejów starożytnej Grecji autorstwa Ewy Wipszyckiej i Benedetta Brava.

Czasów starożytnych sięga przekonanie, że Kreta zdobyła panowanie nad morzem, czyli – jak mówili Grecy – thalassokrację (od *thalassa* – morze i *kratein* – panować) [...]. Zwolennicy tezy o thalassokracji kretańskiej powoływali się także na mit o wyprawie Minosa na Attykę (w jej wyniku Ateńczycy musieli wysłać corocznie grupę chłopców i dziewcząt przeznaczonych na pożarcie przez Minotaura). Legenda ta miała w zniekształconej postaci zachować wspomnienie o podległości politycznej Attyki w stosunku do władców Knossos. [...] Oczywiście podstawową rolę w tych rozważaniach odgrywały mity, świadectwa Herodota i Tukidydesa były także na nich oparte [...].

Teza o kretańskim panowaniu na morzach nie jest wcale tak solidnie udowodniona, jak mogłoby to wynikać z jej powszechnego przyjęcia. [...] Zwróćmy uwagę na to, że obaj autorzy naszych przekazów byli związani z Atenami. [...] Tukidydes wzrósł w czasie rządów Aten nad Morzem Egejskim. Problemy i pojęcia ich czasów ciążyły nad nimi, gdy przystępowali do interpretowania mitów, jedyne istniejącego dla nich źródła dla II tysiąclecia [p.n.e.]. [...] Ich wiedza o pierwszej połowie II tysiąclecia była żadna. Dzieli ich od epoki świetności Krety z górą tysiąc lat, nie istniały żadne źródła, z których mogliby skorzystać, poza tradycją ustną, której wartość była więcej niż skromna. Nie ulega wątpliwości, że dzięki odkryciom archeologicznym wiemy dziś o Krecie nieporównywalnie więcej niż Ateńczycy V wieku [p.n.e.].

Kretańczycy zakładali zapewne faktorie [osady handlowe] czy też osadzali się w różnych punktach wybrzeży istotnych dla żeglugi i prowadzenia handlu z miejscową ludnością. Czynie to prawdopodobnie za jej zgodą. [...] Uzyskanie punktów oparcia nie oznaczało jednak polityki zagarniania ziemi w odległych krainach. Wpływy kretańskie w kulturach ludów, z którymi [Minojczyki] mieli do czynienia, mogły być wynikiem handlu ułatwiającego przenikanie wpływów cywilizacyjnych.

B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, t. 1, Warszawa 1988, s. 58–60.

- Wyjaśnij, kto według starożytnych historyków greckich jako pierwszy zbudował morskie imperium w basenie Morza Śródziemnego. Jakiego jego działania opisywali? Na jakiej podstawie źródłowej Herodot i Tukidydes oparli informacje, które przekazali na ten temat?
- Odpowiedz, czym była thalassokracja. Z czego dawniej wynikało przekonanie o thalassokracji minojskiej? Jak oceniają tę koncepcję współcześni badacze dziejów starożytnej Grecji?

2

Kolonizacja w świecie śródziemnomorskim

PRZYPOMNIJ SOBIE

- Znaczenie pojęć: Hellenowie, Imperium Romanum.
- Osiągnięcia kultur minojskiej i mykeńskiej utrwalone w tradycji starożytnych Greków.
- Osiągnięcia Fenicjan jako wybitnych żeglarzy i kupców świata śródziemnomorskiego.

Szlaki morskie, które na Morzu Śródziemnym wytyczyli starożytni kupcy, ułatwiały przenikanie się wpływów kulturowych i politycznych. Kolebka naszej cywilizacji, którą był obszar śródziemnomorski, stopniowo się zmieniała, m.in. w wyniku **kolonizacji**, czyli zakładania osad na terenach podbitych, niezamieszkałych lub słabo zaludnionych. Proces ten sprawił, że wybrzeża Morza Śródziemnego w znacznej części pokryły się siecią miast fenickich i greckich, a w późniejszym okresie również rzymskich.

MORSKIE IMPERIUM KARTAGINY

Ludem, który pierwszy na większą skalę rozpoczął kolonizację wybrzeży śródziemnomorskich, byli Fenicjanie. W X w. p.n.e. osadnicy z Tyru i Sydonu zamieszkali na Cyprze, a ich głównym skupiskiem było tam miasto **Kition** (dziś Larnaka). Handlowe osady fenickie powstały także w Azji Mniejszej. Jednak głównym kierunkiem ekspansji Fenicjan stał się zachodni region Morza Śródziemnego. Zazwyczaj interesowały ich miejsca położone w pobliżu łatwo dostępnych złóż metali. Takie były początki Kadyksu, jednego z najstarszych miast dzisiejszej Hiszpanii. Osadę **Gadir** (łac. Gades, dzisiejszy Kadyks) Fenicjanie założyli ok. 1100 r. p.n.e., a przyciągnęły ich tam znajdujące się w pobliżu kopalnie srebra i cyny. Najwięcej kolonii fenickich powstało na północnych wybrzeżach Afryki, na Sycylii i Sardynii. Osadnictwo Fenicjan objęło też Korsykę, wybrzeża dzisiejszej Hiszpanii i południową Italię.

Najsłynniejszą kolonią fenicką stała się **Kartagina** (fenic. *Kart Hadaszt* – nowe miasto), założona w 814 r. p.n.e. To położone w Afryce Północnej miasto dzięki potężnej flocie i wpływom handlowym zbudowało prawdziwe imperium. Zakładało własne kolonie i objęło kontrolę nad niektórymi starszymi fenickimi posiadłościami. Jego panowanie rozciągało się od Gadiru, poprzez **Tingis** (dziś Tanger w Maroku), aż po **Panormus** (Palermo) na Sycylii. Od schyłku VI w. p.n.e. Kartagina podjęła krwawą rywalizację z Grekami o dominację nad zachodnią częścią Morza Śródziemnego, przede wszystkim nad Sycylią. Kres potęgze kartagińskiej przyniosło pojawienie się trzeciej siły walczącej o panowanie w tym regionie – Rzymu.

GRECKIE KOLONIE I EMPORIA

Okres, który nastąpił w Grecji po upadku kultury mykeńskiej, naukowcy określają mianem **wieków ciemnych**. Dobięł on końca ok. **VIII w. p.n.e.**, a po nim rozpoczęła się tzw. **epoka archaiczna**. Był to czas kształtowania się **polis** – niezależnych wspólnot obywateli zamieszkujących określone terytoria. Zaczęły też wówczas narastać problemy społeczne związane ze wzrostem liczby ludności i brakiem wystarczających obszarów ziemi uprawnej. Na rozwiązanie tych trudności pozwolił masowy ruch kolonizacyjny. Przyczyniły się do niego także poszukiwania nowych źródeł surowców i rynków zbytu

Posążek fenickiej bogini Asztarte, Cypr, VI w. p.n.e.

Historia Cypru jest przykładem przenikania się kręgów cywilizacyjnych w basenie Morza Śródziemnego. Na początku XIV w. p.n.e. na wyspę przybyli Mykeńczycy, później swoje osady zakładali tam Fenicjanie i Grecy. W VI w. p.n.e. Cypr znalazł się pod panowaniem Egiptu, a następnie – Persów. W kolejnym etapie stał się częścią hellenistycznego państwa Ptolemeuszów rządzących w Egipcie (IV–I w. p.n.e.), później zaś wchodził w skład Imperium Rzymskiego. Ludność Cypru w większości zachowała grecką tożsamość, mimo że w następnych stuleciach wyspa znajdowała się kolejno pod władzą różnych potęg: Bizancjum, krzyżowców z zachodniej Europy, Wenecji, Turcji i wreszcie Wielkiej Brytanii (do 1960 r.).

dla greckiej wytwórczości rzemieślniczej oraz chęć wzbogacenia się i osiągnięcia społecznego awansu na nowo zajętych obszarach. Inicjatywa rozpoczęcia migracji wychodziła zazwyczaj od społeczeństwa polis. Bywało, że nawet odgórnie określano, kto weźmie udział w wyprawie, i nakazywano wybranym obywatelom opuszczenie domów rodzinnych, nawet pod groźbą kary śmierci.

Nowo tworzone miasto Grecy nazywali **apoikia**, co dosłownie możemy przetłumaczyć jako osada założona daleko od miejsca zamieszkania. Państwo, które zorganizowało kolonię, określano zaś mianem **metropolii** (gr. *metropolis* – polis matka). Kolonie miały ustrój wzorowany na metropolii, lecz były samodzielnymi, niezależnymi organizmami politycznymi. Z metropolią łączyły je więzy religijne i gospodarcze. Metropolia miała obowiązek zaopatrzyć kolonistów w statki, narzędzia i produkty rolne, pozwalające na zagospodarowanie się na nowym terenie. Przyszli osadnicy zabierali ze sobą ogień ze świętego paleniska w rodzinnym mieście, by przenieść go do nowej siedziby i w ten sposób podkreślić więzy łączące kolonię z metropolią. Okrzepła politycznie i gospodarczo **apoikia** często sama zakładała następne kolonie.

Grecy tworzyli także **emporia**, czyli osady handlowe, które nie były samodzielnymi organizmami politycznymi, lecz zarządzali nimi urzędnicy przysyłani z metropolii. Emporia powstały na terenach, na których istniało już jakieś silne państwo i założenie kolonii było niemożliwe.

ZASIĘG GRECKIEGO ŚWIATA

Wyspy Morza Egejskiego oraz zachodnie wybrzeża Azji Mniejszej Grecy zasiedlili już w epoce wieków ciemnych. W czasach tzw. **wielkiej kolonizacji**, obejmującej okres **VIII–VI w. p.n.e.**, świat starożytnych Greków rozszerzył się na olbrzymie obszary położone na wybrzeżach Morza Śródziemnego i Morza Czarnego. Głównymi terenami ich zmasowanej kolonizacji stały się: północne wybrzeża Morza Egejskiego, południe Italii, które nazwano w starożytności **Wielką Grecją**, Sycylia, a także śródziemnomorskie wybrzeża dzisiejszej Francji i Hiszpanii. Mimo niesprzyjającego klimatu panującego na wybrzeżach Morza Czarnego (suche lato, mroźna zima) Grecy zainteresowali się także tym obszarem.

GRECY WŚRÓD INNYCH LUDÓW ŚRÓDZIEMNOMORSKICH

W wyniku procesu kolonizacji Grecy nawiązali kontakty z ludami reprezentującymi rozmaite kultury – ulegali ich wpływom i jednocześnie sami na nie oddziaływali. W mitach greckich pojawiła się syryjska Gorgona, centaury rodem z Babilonii czy asyryjski Pegaz. Mieszkańcy miast greckich w Azji Mniejszej zetknęli się z **monetami**, które jako pierwsi zaczęli bić władcy **Lidii** (krainy w Azji Mniejszej). System monetarny ukształtowany w greckich polis pod wpływem Lidyjczyków szybko rozprzestrzenił się wszędzie tam, gdzie tylko pojawili się kolonizatorzy. Powstawanie **gospodarki pieniężnej** było powiązane z rozwojem handlu międzynarodowego, w którym brały udział m.in. nowe miasta zakładane przez Hellenów. Produkty greckiego rzemiosła znajdowały nowych, licznych nabywców poza światem greckim.

Wielką rolę w tych zmianach odegrał **język grecki**. Na obszarach, do których docierali greccy kupcy lub koloniści, stał się **językiem międzynarodowym**. Ułatwiał zarówno kontakty Greków z cudzoziemcami, jak i porozumiewanie się ludów zamieszkujących nawet najbardziej odległe krańce świata śródziemnomorskiego (podobną funkcję pełni dziś język angielski).